

FİLOLOGİYA ELMLƏRİ

Yeni orfoqrafiya layihəsi: inkişaf, yoxsa ziddiyyət?

Hava Abdullayeva

*pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent*

E-mail: havva-abdullayeva@mail.ru

Rəyçilər: filol.ü.e.d., prof. İ.B. Kazımov,
filol.ü.f.d., dos. T.Ç. Şükürlü

Açar sözlər: layihə, orfoqrafiya, maddə, əlifba, təklif, islahat, qayda

Ключевые слова: проект, орфография, статья, алфавит, предложение, реформа, правила

Key words: project, orthography, matter, alphabet, offer, reform, rule

Əvvəlcə deyim ki, müəyyən dilçilər, ictimai xadimlər, sadə vətəndaşlar, bir sözlə, ictimaiyyətin nümayəndələri tərəfindən orfoqrafiya qaydalarının dəyişdirilməsinə qarşı çıxılması ilə razılaşmaq mümkün deyil. Orfoqrafiya qaydaları ehkam deyil. İnsanlar öz adlarını, soyadlarını dəyişirlər. Müəyyən şəhərlərimizin, rayonlarımızın, bu və ya digər yaşayış məntəqələrimizin adları dəyişilsə, sözlərin yazılışının dəyişməsinə, dəqiqləşdirilməsinə niyə birtərəfli yanaşılmalıdır ki? Mütəxəssisləri çıxmaq şərti ilə, bəlkə, çoxları bilmir ki, 1928-ci ildə qəbul edilmiş qaydalara əsasən –dır, -dir, -dur, -dür şəkilçisinin iki variantda (-dur, -dür: yazmışdır, gəlmişdir və s.), eləcə də əmr şəklinin 1-ci şəxs cəmində feillərin “gedəlim, alalım, oxuyalım” və s., indiki və gələcək zamanın 1-ci şəxs cəmində “gələriz, alırız, oxuyacağız” və s. kimi yazılması qanunlaşdırılmışdı. Yaxud 1936-cı ildə qəbul edilmiş “Qaydalar”da ilk səsi “q” ilə başlanan sözlərin “ğ” ilə yazılması (ğlobus, ğalib, ğələbə, ğaraj, ğaz və s.) qəbul edilmişdi. Sonrakı “Qaydalar”da da dilimizin təbiətinə, fonetik və qrammatik quruluşuna, tələffüz xüsusiyyətlərinə uyğun gəlməyən, dilin mahiyyətini əks etdirməyən bu kimi qaydalar olmuşdur ki, onların dəyişdirilməsi məgər dilimizin yazı normalarının sabitləşməsinə və bugünkü səviyyədə cilalanmasına, yazı mədəniyyətinin yüksəlməsinə xidmət etməyibmi?!

Etiraf etmək lazımdır ki, ötən illər ərzində yazılışında ikiliyə yol verilmiş onlarla sözün orfoqrafiyası dəqiqləşdirilmiş, yüzlərlə mürəkkəb sözün bitişik və ya defislə yazılışı qanunlaşdırılmış, söz köklərinə artırılan şəkilçilərin, köməkçi hissəciklərin yazılış qaydaları tənzimlənmişdir.

Orfoqrafiya qaydaları ilə əlaqədar fikir söyləmək hər bir şəxsdən ciddi bir məsuliyyət tələb edir. Çünki orfoqrafiya və yazı məsələsi heç də düşünülüyü kimi, asan bir məsələ deyildir. 116 maddədən ibarət olan orfoqrafiya qaydalarının 2004-cü ildə birdən-birə 36-ya endirilməsini orfoqrafiya sahəsində irəliləyiş kimi qiymətləndirmək sadələvhlik olardı. Bir dilin yazı normalarının 36 maddəyə sığışdırılması onu göstərir ki, bu dilin elə də bir orfoqrafik problemi yoxdur. Halbuki ali məktəb tələbələrinin yazı işlərini yoxlayan hər bir müəllim etiraf edə bilər ki, hətta filologiya fakültəsində oxuyanların yazı savadında “ki”, “da, də” bağlayıcı və ədatlarının orfoqrafiyasının öyrədilməsində məktəb təlimi, demək olar ki, acizdir. Odur ki, qaydaların sayının yeni layihədə artırılması məsələsi təqdirəlayiqdir. Ancaq

baxır ki, “Qaydalar”a daxil edilən maddələrin yazı mədəniyyətimizin formalaşdırılmasında və yüksəldilməsində əhəmiyyəti nə qədərdir.

Əlbəttə, orfoqrafiya qaydalarının tez-tez dəyişdirilməsi heç də arzu olunan bir məsələ deyil. Ancaq nə etməli ki, biz yazımızda bir əsrdə 4 əlifbadan istifadə etmişik. Əlifba məsələsi isə orfoqrafiya və yazı məsələsi ilə bilavasitə əlaqədardır. Dilimizin yazılı və şifahi formalarının paralel inkişafı, ədəbi tələffüz normalarının ümumiləşməsi və getdikcə sabitləşməsinin yazıda əks olunması ehtiyacı, bununla yanaşı, dilçilik sahəsində aparılan tədqiqatlar da öz növbəsində orfoqrafiya qaydalarına yenidən baxılması zərurətini zaman-zaman qarşıya çıxarır.

Digər tərəfdən, məktəbdə tədris yolu ilə praktik cəhətdən mənimsənilmiş, yazılış forması son dərəcə aydın olan və ikili yazılışa yol verilməyən, dil daşıyıcılarının tələffüzlərində və yazı mədəniyyətində adılmiş müəyyən məsələlərin orfoqrafik qaydalar şəklində saxlanılmasına (bu qaydalar heç kim üçün lazım deyilsə, daha doğrusu, bu cür qaydalara ehtiyac hiss edilmirsə), bunların qaydalar silsiləsi kimi qorunub saxlanılmasına, yaxud sayının artırılmasına nə ehtiyac var? Dil daim inkişafdadır. Bu inkişaf onun yazı normalarında da əks olunur. Təbiidir ki, zaman–zaman orfoqrafiya qaydaları nəzərdən keçirilməli, dilçilik elminin inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq artıq ömrünü başa vurmuş olan qaydalar sırasından çıxarılmalı, zərurət yarandığı halda artıq normalaşmış yeni qaydalar “Qaydalar” sisteminə daxil edilməlidir.

Orfoqrafiya qaydaları ilə bağlı yeni layihə hazırlanır fikrini eşidəndə yeni yanaşma ilə qarşılaşacağımızı düşündüm. Ancaq layihə ortaya çıxandan sonra komissiya üzvlərinin sanki günahkar olmadıqlarını sübut etmək üçün tez-tez orfoqrafiya qaydalarında elə bir ciddi dəyişiklik edilmədiyini, dəyişikliyin yalnız qoşa “yy” ilə yazılan -iyyət, -iyyat, -iyyə şəkilçilərinin yazılışı ilə bağlı olduğunu söyləyərək müdafiə mövqeyində dayanmaları zənnimizin doğru çıxmadığını göstərdi. Layihə ilə tanışlıq göstərdi ki, M. Cəlil demişkən, “qaranlıq nəhayət qalıdır”.

Düşünürəm ki, yeni layihənin cəmiyyətdə bir qədər aqressiv qarşılanmasının səbəbi qarşıya qoyulmuş məqsədin düzgün təqdim edilməməsindən irəli gəlir.

“Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununda Orfoqrafiya lüğətinin 5 ildə bir dəfədən az olmayaraq nəşrinin təmin edilməsi təsbit edilmişdir. Dil daim inkişafda olduğundan digər dillərdən onun lüğət tərkibinə yeni-yeni sözlər, terminlər daxil olur, dilin özündə yeni sözlər, ifadələr yaranır, işləklilik qazanır və beləliklə, lüğətlərdə öz əksini tapmalı olur ki, orfoqrafiya lüğətinin vaxtaşırı yenidən çap olunması bu ehtiyacdən irəli gəlir.

Məsələn, 2004-cü ildə təsdiq edilmiş orfoqrafiya qaydalarında hiss, küll sözləri ilə bağlı qeyd çıxarılmışdı. Ancaq bu özünü doğrultmadığından çox doğru olaraq, həmin qeydin zəruriliyi nəzərə alınaraq yeni layihədə bərpa edilmişdir (32-ci maddəyə verilmiş “Qeyd”: Bu qayda *hiss* və *küll* sözlərinə şamil edilmir.). Yaxud müəyyən müddət işlənərək dilin daşıyıcıları tərəfindən tələffüzü eyni cür mənimsənilməyən və sabitləşə bilməyən söz və ifadələrin (məsələn, “kompüter” sözü kimi) yazılışının dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac yaranır ki, bu dəqiqləşdirilmiş variantlar da məhz orfoqrafiya lüğətinin sonrakı növbəti nəşrlərində öz əksinin tapmış olur. Layihəni təqdim edənlər isə bir tərəfdən, çıxışlarında dönə-dönə deyirlər ki, biz əvvəlki orfoqrafiya qaydalarına toxunmuruq, hətta 1975-ci ildəki qaydaların bəzilərini bərpa edirik, digər tərəfdən də, bu gün hələ aktual olmayan, islahat xarakterli müəyyən bir məsələni müzakirəyə çıxarırlar. Fikrimizcə, təklif olunan layihə islahat yönümlü deyil. Ancaq yeni layihədə daha çox qabardılan 37-ci maddə məhz islahat xarakterlidir. İndiki layihədə

əvvəlki qaydalarda verilən müəyyən maddələrin dəqiqləşdirilməsi, bəzi nümunələrin müəyyənləşməsi kimi məsələlərə baxıla bilər ki, bu barədə yazımızın sonrakı hissələrində, təkliflərimizi verərkən fikrimizi aydınlaşdıracağıq.

Fikrimizcə, orfoqrafiya sahəsində ciddi islahata (sonu “q” və “k” ilə yazılan sözlərin, qoşasaitli sözlərin, 26, 27, 28-ci maddələrə aid sözlərin — tappılı, hoppanmaq, mürəkkəb, mütəkkə, əlbəttə, hətta..., bəzi qoşasaitli sözlərin yazılışı və s. kimi bir sıra məsələlərə yenidən baxılması), əlbəttə ki, ehtiyac var. Ancaq islahat zamanının yaxınlaşdığı, lakin hələ yetişmədiyi qənaətindəyik. Belə ki, dilçilikdə çoxdan qəbul olunmuşdur ki, tələffüz orfoqrafiyaya yaxınlaşmır, əksinə, öz inkişafında ondan müəyyən qədər fərqlənməyə doğru gedir. Bu fərqlər xeyli dərəcədə çoxaldıqda orfoqrafiyada islahat aparmaq ehtiyacı meydana gəlir. Məlumdur ki, orfoqrafiya qaydalarının formalaşmasında tələffüz əsas rol oynadığı kimi, vahid tələffüzün formalaşmasında orfoqrafiyanın da rolu az deyil. Orfoqrafiya üçün orfoepiya, orfoepiya üçün isə ən doğru mənbə orfoqrafiyadır. Lakin bu, tələffüzün heç də orfoqrafiyaya yaxınlaşmasına təminat vermir. Düzgün tələffüzün sabitləşməsi, norma keyfiyyəti qazanması məsələsi isə olduqca çətin işdir. Professor S.İ.Ojeqov yazır: “Ədəbi tələffüzün ümumiləşdirilməsinə nail olmaq, müasir orfoqrafiyanı tədris etməkdən daha çətin və çox mürəkkəb bir məsələdir. Çünki tələffüzün ümumiləşməsi çox uzun sürən bir prosesdir”.

Dilimizin yazılı və şifahi normaları arasında spesifik fərqlərin olmasına baxmayaraq, yazılı dilin normalarını şifahi dilin normalarından ayrı təsvir etmək mümkün deyil. Təsəvvür deyildir ki, B.Çobanzadə hələ 20-ci illərdə orfoqrafiya məsələlərinin nizama salınmasında tələffüzün nə qədər mühüm əhəmiyyət kəsb etməsini qeyd edərək yazmışdı: “İmla (burada orfoqrafiya-H.A.) məsələsi yalnız əlifba və yazı məsələsi deyildir, eyni zamanda dil məsələsidir. Çünki doğru yazma üçün doğru söyləmə əsaslarını meydana çıxarmaq lazım gələcəkdir (fərqləndirmə –H.A.). Bu da ədəbi dil məsələsidir”.

Bu gün təhsilin kütləviləşməsi, radio və televiziyanın, texnologiyanın, kino və teatrın əvəzəlməz rolu sayəsində tələffüzün normalaşmasında əhəmiyyətli irəliləyişə nail olunmuşdur. Dilin inkişafı isə artıq oturmuş, sistemləşmiş, kütləvi xarakter almış tələffüz xüsusiyyətlərinin təsiri ilə vaxtaşırı olaraq onun yazı normalarının da təkmilləşməsini, eyni zamanda, yazıda lüzumsuz, dilin təbiətinə zidd olan bəzi məqamlara aydınlıq gətirilməsini tələb edir. Məsələn, inanmıram ki, yazı savadı olan bir şəxs öz yazısında dilimizin ahənginə tabe edilərək ikihecalı yazılışı qəbul edilmiş bəzi alınma sözlərdə saitə düşməsi qaydasına əməl etməsin. Çünki bu (“Bəzi ikihecalı sözlərdə saitə düşməsi” başlığı ilə), orfoqrafik qayda kimi (Dilimizdə elə ikihecalı sözlər var ki, onlara saitlə başlanan şəkilçi artırıldıqda kökünün son saiti düşür: sinif-sinfin, şəkil-şəklimiz və s.) uzun illərdə orta məktəbdə (dərslük müəllifləri qaydanı fərqli şəkildə formalaşdırsalar da) tədris edilir. Görəsən, müəlliflər nəyə istinad edərək dərslüklərdə belə bir orfoqrafik qaydanın verilməsini zəruri hesab edirlər? Axı bizim orfoqrafiya qaydaları içərisində belə bir qayda yoxdur. Göründüyü kimi, bu qaydanı dilin qanunu diktə edir. Artıq qeyd edilən bu yazı normasının “Qaydalar”a daxil edilməsinin vaxtı çatmayıbmı? Əslində bu qayda dərslüklərə daxil edilməmişdən qabaq təsdiqini tapmalı idi. Əgər belə bir qayda rəsmi şəkildə təsdiq edilməyibsə, onu təlim etməyə və yazıda norma kimi əməl edilməsini tələb etməyə heç bir müəllimin ixtiyarı olmamalıdır. Halbuki yazı mədəniyyətimizin formalaşmasında bu qaydanın rolu danılmazdır. Layihə hazırlayanlar, artıq qeyd etdiyimiz kimi, tələffüzdə sabitləşmiş və öz-özünə normalaşmış bu kimi qaydaların “Qaydalar”a daxil edilməsi üzərində düşünməli idilər. Yeri gəlmişkən, bir məsələyə də diqqətli cəlb etmək istərdik. 2004-cü ildə qəbul edilmiş “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydaları”nın 3-cü maddəsinə əvvəlki qaydalarda (1975-ci il) olmayan “heyif, meyl, əsil,

şeyr” sözləri daxil edildi. Sonra “feil” sözü də bu sözlər sırasında özünə yer etdi. Ancaq yuxarıda qeyd etdiyimiz qayda təsbit edilmədiyi üçün saitle başlayan şəkilçi artırıldıqda bu sözlərin yazılışında vahid normaya əməl edilmir. Belə ki, kimsə “feil, şeyr” sözlərinə saitle başlayan şəkilçi artırıldıqda eyni qaydaya əməl edilməsini (saitin düşməsi qaydasına) zəruri sayır, kimsə buna lüzum görmür (Qeyd. 2015-ci ildə tərəfimizdən hazırlanan dərslıklərdə yuxarıda göstərilən qaydaya əməl edilməsini israr etsək də, müvafiq qayda olmadığı üçün heç bir əsas olmadan bu sözlərin yazılışının “şeyrin məzmunu, feilin zamanları və s. şəkildə verilməsi tələb edildi). Əgər bu sözlərin hamısı mənbə dildə təkhecalıdırsa və dilimizdə ahəngə uyğun olaraq sait artımı ilə mənimsənildiyindən ikihecalı yazılırsa, o zaman saitle başlayan şəkilçi artırıldıqda bu sözlərin də (feil, şeyr) orfoqrafiyasında dilin qanununa uyğun olaraq vahid normaya, sistemli yanaşmaya əməl olunmalıdır. Artırılan qapalı saitlərin sinif, şəkil, ömür və s. kimi sözlərdə düşməsi dilin norması kimi (sinfin səviyyəsi, şəklimizə baxarkən, ömrün mənası) qəbul edilirsə, şeyr, feil sözlərinə yanaşmada niyə bu qaydaya əməl edilməməlidir ki? Nəyə görə tələffüzdə olduğu kimi, şeyr məzmunu, feilin zamanları yazılmamalıdır? Bu hansı məntiqə sığır? AXI bunlar eyni sistemin həlqələridir.

Layihədə narahatlıq doğuran cəhətlər

Bir neçə irad və təklifimiz var ki, bunları həm komissiya üzvlərinin, həm də ictimaiyyətin diqqətinə çatdırmaq istərdik:

I. Bəzi məqamlarla bağlı layihənin dilində ciddi redaktəyə ehtiyac duyulur. Bir şeyi unutmaq olmaz ki, orfoqrafiya qaydaları qüvvəyə mindikdən sonra hamı üçün məcburi olan qanundur. Qanunda isə üzrxahlıq tonu məqbul sayılmır. 22-ci maddəyə verilən qeyddə sanki günah yumaq tərzilə deyilir: “Qeyd: Bu sözlər dilimizdə məhz tələffüzlərinə əsasən indiyədək g hərfi ilə yazılmışdır (fərqləndirmə - H.A.). Belə ki, mənbə dildə yanaşı gələn kar samitlərdən (*sk, şk*) ikincisi (*k*) tələffüzdə cingiltiləşərək, onun cingiltili qarşılığına (*g*) keçmişdir”. Belə çıxır ki, hörmətli dil daşıyıcıları, bağışlayın, siz belə tələffüz etsəniz və yazılışını bu cür mənimsəsəniz də, biz bu qaydanı dəyişmək məcburiyyətindəyik.

Məsələnin mahiyyəti ilə bağlı fikrimizi sonrakı hissələrdə bildirəcəyik.

12-ci maddədə oxuyuruq: “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”nin 2013-cü il nəşrində *metafor, profilaktori, sanatori* şəklində verilmiş sözlərin *metafora, profilaktoriya, sanatoriya* kimi yazılması tövsiyə olunur (fərqləndirmə -H.A.)”.

Görəsən, bunun üçün xüsusi bəndə ehtiyac varmı?! Bu sözlərin qeyd şəklində 11-ci bəndə əlavə edilməsi, yaxud, sadəcə, lüğətin sözlüyünə göstərilən şəkildə daxil edilməsi kifayət deyilmədir ki, maraqlananlar “son dərəcə qiymətli olan” həmin sözlərin necə yazıldığını öyrənə bilsinlər?!

37-ci maddəyə nəzər yetirək:

37. Əvvəlki orfoqrafiya lüğətlərində tərkibində *-iyyat,- iyyat* və *-iyyə* şəkilçisi olan sözlər qoşa *yy* samiti ilə yazılmışdır. Hazırda həmin sözlər bir [y] ilə tələffüz olunur. Buna görə də fonetik prinsipə əsaslanaraq (fərqləndirmə– H.A.) tərkibində həmin şəkilçilər olan sözlərin bir *y* ilə yazılması məqsədəuyğun sayılır. Məsələn: *cərrahiyyə - cərrahiya, dövriyyə – dövriya, ədəbiyyat – ədəbiyat, fəaliyyət – fəaliyat, maliyyə – maliya, üslubiyyət – üslubiyat* və s.

“Qeyd: *Qəyyum, səyyah, səyyar, səyyarə, təyyar* kimi sözlər istisnadır. *Ehtiyat, mərsiya, saniya, təhkiyə, tərbiyə, təziyə, tövsiyə* kimi sözlər isə indiyədək bir y ilə yazılmışdır və onların yazılışı olduğu kimi qalır (fərqləndirmə bizimdir)”. Sanki qayda yazmırıq, kiməsə hesabat veririk. Fikrimizcə, qayda hesabat, üzrxahlıq üslubunda yazılmamalı, tövsiyə xarakteri daşmamalıdır.

10-cu maddə: “10. Mənbə dildə tərkibində u saiti ilə yazılan (fərqləndirmə –H.A.; görəsən,

nədir tərkibində u saiti ilə yazılan (Nə, hansı hecadakı? Axı bu sözlərdə həmin səs gah 1-ci, gah 2-ci, gah 3-cü hecadadır? Həm də bu sözlər içərisində u saiti ilə tələffüz olunan və yazılan səslər də var: *Lüksemburq, uvertüra, alüminium*) və [yu] kimi tələffüz olunan aşağıdakı sözlər ədəbi dilimizin fonetik qaydalarına uyğun olaraq *ü* ilə yazılır: *alüminium, bülleten, büro, jüri, karbürator, kompüter, Lüksemburq, paraşüt, süjet, tütör, uvertüra* və s.”

3-cü maddə. Qeyd: Söz sonunda [k] kimi tələffüz olunan əksər alınma sözlərə (fərqləndirmə – H.A.) bəlkə, “son səsi [k] kimi tələffüz olunan”, – demək istəyir həmkarlarımız?) isə bu qayda şamil edilmir, yəni onlarda əvəzlənmə baş vermir: *əmlak-əmlaka, iştirak-iştirakımız, mexanik-mexanikə, şarik-şariki, texnik-texnikin* və s.

4-cü maddə. Son səsi həm [t], həm də [d] kimi tələffüz olunan iki və çoxhəcalı milli sözlər *d* ilə yazılır: *bulud, palıd, söyüd* və s. Bu qayda ona əsaslanır ki, həmin sözlərə saitle başlanan şəkilçi qoşulduqda sondakı samit [d] kimi səslənir (fərqləndirmə – H.A.). Fikrimizcə, fərqləndirilmiş hissədəki izahat orta məktəb dərslərinin vəzifəsidir və tədris prosesində müəllimin aparacağı işdir, onun qaydaya dəxli yoxdur.

5-ci maddə. Son səsi həm [k], həm də [g] kimi tələffüz olunan milli sözlər *g* hərfi ilə yazılır: *çələng, pələng, səhəng, tüfəng* və s. Dördüncü bənddəki qayda bu sözlərə də aiddir (fərqləndirmə – H.A.). Əvvəla, fərqləndirilmiş hissəyə göstərilən şəkildə, ümumiyyətlə, ehtiyac yoxdur. İkincisi də, 4-cü bənddəki qaydada deyilir ki, “saitlə başlanan şəkilçi qoşulduqda sondakı samit [d] kimi səslənir”, məgər 5-ci maddədəki sözlərdə də sondakı samit [d] kimimi səslənir? Belə bir dolaşq fikir necə düzgün yazı qaydası ola bilər?!

6-cı maddə. Son səsi həm [c], həm də [ç] kimi tələffüz olunan sözlər *c* hərfi ilə yazılır: *kərpic, qılınc, ülgüc* və s. Dördüncü bənddəki qayda bu bəndə də aiddir. (fərqləndirmə - H.A.). Əvvəlki maddə ilə bağlı deyilənlər bu bəndə də aiddir. Burada da son səs [d] kimi səslənmir, [c] kimi səslənir. İkincisi də, kiçik bir cümlədə iki dəfə “bənd” sözünün işlənməsi ağırlıq yaradır. Eyni bir fikir iki yanaşı maddədə fərqli şəkildə verilir.

66. Mürəkkəb ixtisarlar və onlara artırılan şəkilçiləri də sətirdən sətərə keçirmək məqbul sayılır (fərqləndirmə - H. Abdullayeva): *ADTU-da, BMT-nin, BDU-ya* və s.

69. Vaxtilə apostrofla yazılan *cürət, məşəl, vüsət* və s. sözlər apostrofa görə *cür-ət, məş-əl, vüs-ət* kimi sətirdən sətərə keçirilirdi. Bu qəbildən olan sözlərin aşağıdakı şəkildə sətirdən sətərə keçirilməsi məqsədəuyğun sayılır (fərqləndirmələr - H. Abdullayeva): *Qu-ran, cü-rət, he-yət, Kə-nan, mə-sud, mə-sul, mə-şəl, Sə-nan, sü-rət, vü-sət* və s.

Axı qayda tövsiyə deyil, məcburi əməl edilməli olan normadır. Ona hamı əməl etməlidir. Biri üçün məqbul və ya məqsədəuyğun sayılmayan bir iş digərləri üçün məqbul, yaxud məqsədəuyğun ola bilər.

Müzakirəyə təqdim olunan layihədə bu tipli redaktə xarakterli misalların sayını artırma da bilərik. Məqsədimiz bu nümunələrlə layihənin redaktə olunmasına diqqət çəkməkdir. Qanun dili aydın olmalıdır, orada ikiliyə yol verilməməlidir.

II. Ziddiyyətlər

Layihədəki bəzi maddələrin guya fonetik prinsipin tələbi ilə yazılmasına daha çox diqqət cəlb etmək istəyən layihə müəllifləri, nədənsə, həm təqdim etdikləri orfoqrafiya qaydalarının mahiyyətində, həm də öz çıxışlarında ciddi ziddiyyətlərin olduğunu unudurlar. Biz burada yalnız bir-iki nümunə ilə fikrimizi bildirəcəyik, halbuki belə məqamlarla layihədə sıx-sıx qarşılaşırıq. 22-ci maddədə deyilir:

22. Aşağıdakı sözlərin mənbə dildəki yazılışı əsas götürülərək (fərqləndirmə_bizimdir), *k* hərfi ilə yazılması məqsədəuyğun sayılır: *əskər, əskinas, İskəndər, işkəncə* və s.

25-ci maddədə isə deyilənlərin ziddinə gedilərək qeyd edilir:

25. *Milyon və milyard* sözləri mənbə dildəki yazılışından asılı olmayaraq (fərqləndirmə - H.A.) bu şəkildə yazılır.

Bunun kimi də 8-ci, 24-cü və 37-ci maddələrdəki ziddiyyət göz qabağındadır:

8. *O* saitli alınma sözlər[a] və ya [o] ilə tələffüz edilməsindən asılı olmayaraq, (fərqləndirmə - H.A.) o ilə yazılır: avtomat, ensiklopediya, kollec, kollektiv, kombinat, laborant, Moskva, motor, obyekt, Odessa, poçtalyon, poema, poeziya, problem, professor, solist, velosiped və s.

24. Kökündə eynicinsli və müxtəlifcinsli qoşa sait işlənən alınma sözlər ədəbi dildəki tələffüzündən asılı olmayaraq, (fərqləndirmə - H.A.) qoşa saitle də yazılır: ailə, bədii, camaat, əcaib, əmtəə, ideal, maas, müalicə, okean, saat, stadion, zəif və s.

37. Əvvəlki orfoqrafiya lüğətlərində tərkibində *-iyyat, -iyyət* və *-iyyə* şəkilçisi olan sözlər qoşa *yy* samiti ilə yazılmışdır. Hazırda həmin sözlər bir [y] ilə tələffüz olunur. Buna görə də fonetik prinsipə əsaslanaraq tərkibində həmin şəkilçilər olan sözlərin bir *y* ilə yazılması (fərqləndirmə-H.A.) məqsədəuyğun sayılır. Məsələn: *cərrahiyyə - cərrahiya, dövriyyə - dövriya, ədəbiyyat - ədəbiyat, fəaliyyət - fəaliyə, maliyyə - maliyə, üslubiyyat - üslubiyat* və s.

Qeyd olunan maddələrdəki fərqləndirilən hissələrə diqqət yetirmək kifayət edər ki, nə demək istədiyimiz hörmətli oxuculara və layihə müəlliflərinə aydın olsun. Fikrimizcə, artıq şərhə ehtiyac yoxdur.

Maraqlıdır, necə olur ki, ideya müəlliflərinin işinə yarayanda mənbə dilə “hörmətlə” yanaşılır, ancaq işlərinə yaramayanda ona arxa çevrilir. Bu misalları verməkdə məqsədimiz heç də o demək deyildir ki, sözlərin yazılışında ancaq mənbə dilə istinad olunmalıdır, sadəcə, ziddiyyəti göstərmək istədik.

Odur ki, ziddiyyəti aradan qaldırmaq üçün bu və ya digər maddələrin məzmunundan “fonetik prinsipə əsaslanaraq”, yaxud “ənənəvi-tarixi prinsipə əsasən” ifadələri çıxarılmalıdır. Nəzərə alaq ki, “Qaydalar”dan istifadə edən məktəblilərə bu anlayışların mahiyyəti nəzəri cəhətdən izah olunmur.

III. Orfoqrafik normaların nizama salınmasında diqqət yetirilməli ən vacib məqamlardan biri alınma sözlərin mənimsənilməsi məsələsidir. Nədənə, yeni orfoqrafiya layihəsi haqqında danışanların əksəriyyəti bu məsələdən yan keçirlər. Dilimizin lüğət tərkibində olan sözlərin böyük bir hissəsi alınma sözlərdir ki, onların müəyyən qismi dilimizə mənbə dildə olduğu kimi keçsə də, müəyyən hissəsi mənbə dildəkindən tamamilə fərqli şəkildə yazılır və işlədilir. Məlumdur ki, alınma sözlər dilimizdə həm fonetik, həm semantik, həm də qrammatik cəhətdən fərqli mənimsənilə bilir. Prof. B. Çobanzadənin daha bir fikrini burada xatırlatmalı olacağıq. O yazırdı: “...Qayəmiz əcnəbi istilahlarını dilimizə uydurub almaqdır. Lakin eyni zamanda beynəlmiləl mahiyyətdə olan elmi terminolojiden ayrılmaq zərurətini unutmamalıyıq. Bu iki az-çox bir-birinə ziddi ehtiyacların birləşdirilib bir ahəng altına gətirilməsi üçün çoxca əmək sərf etmək lazım gələcəkdir”.

Sovet dövründə dilimizə rus dilindən və rus dili vasitəsilə başqa dillərdən keçən sözlərin orfoqrafiyasında mənbə dilin xüsusiyyətlərinin saxlanması ilə rus dilinin öyrənilməsini asanlaşdırmaq məqsədi güdüldü.

Hər zaman orta məktəb şagirdlərinin müəyyən orfoqrafik qaydaların mənimsənilməsində yersiz çətinliklərlə qarşılaşdığını düşünəndə fikirləşirəm ki, görəsən, bu yazıq uşaqların günahı nədir ki, böyüklərimiz buyurub deyər biz onlara sonu [x] və ya [ğ] ilə dedikləri sözləri “q” ilə yazmağı öyrədirik? Bu sözlər elə deyildiyi kimi yazılsa idi, məktəblərdə binəva müəllimlər həmin sözlərin orfoqrafiyasının mənimsədilməsinə bu qədər çox vaxt və əmək

itirməz, bu vaxtı daha lazımlı işlərə, o cümlədən uşaqların şifahi nitqlərinin inkişafına sərf edərdilər. Çox təəssüf ki, bu o qədər də asan bir məsələ deyildir.

Bəzən iki sözün yazılışına xüsusi maddə ayrılır (məsələn, 25. *Milyon* və *milyard* sözləri mənbə dildəki yazılışından asılı olmayaraq, bu şəkildə yazılır), ancaq eyni orfoqramlı bir silsilə təşkil edən sözlərin yazılışı üçün müstəqil maddəyə ehtiyac duyulmur (konkret nümunələr yazının sonrakı hissələrində verdiyimiz təkliflərdə öz əksini tapacaqdır). Məktəb təcrübəsi göstərir ki, bu tipli sözlər biri digərinin yazılışının möhkəmləndirilməsində əsas olur.

TƏKLİFLƏRİMİZ

Tədrisdə çətinlik törədən aşağıdakı qaydalar “Qaydalar”a daxil edilsin.

I. İkinci hecasının ilk samiti həm [t], həm də [d] kimi tələffüz olunan sözlər “t” ilə yazılır: *bostan, püstə, xəstə, astar, usta, dəstə, yastı, asta, isti, taxta, şaxta, saxta, muxtar, müxtəsər, məftil, dəftər, həftə, müftə, küftə və s.*

II. “Əsl Azərbaycan sözlərinin yazılışı” başlığına ehtiyac yoxdur. Bunu elə qaydalarda verilmiş dil faktlarının özü də sübut edir. Göründüyü kimi, həmin başlıq altında qruplaşdırılmış 2-ci, 3-cü, 4-cü və 5-ci maddələrə qeyd şəklində əlavə izahat verilməsi ehtiyacı yaranmışdır. Orfoqrafiya qaydaları yazını nizama salmaq üçündür. Dilin mənşəyini araşdırmaq onun vəzifəsi deyil. Həmin başlıq götürüldükdə 3-cü, 4-cü maddələrdə xüsusi qeydlərə ehtiyac yaranmır və qeydlərdə verilmiş nümunələr əsas maddələrdəki misallar cərgəsinə daxil edilir. Yalnız 2-ci və 3-cü maddələrə müvafiq olaraq, yığcam şəkildə aşağıdakı məzmununda qeydlərin verilməsi kifayət edir:

2-ci maddəyə: “Qeyd. Bu qayda sonu “q” ilə yazılan alınma sözlərə (üfük, şəfəq, vərəq və s.) şamil edilmir”;

3-cü maddəyə: “Qeyd. Bu qayda sonu “k” ilə yazılan əksər alınma sözlərə (əmlak, mexanik, texnik və s.) şamil edilmir”

III. 4-cü, 5-ci, 6-cı maddələr aşağıdakı şəkildə formalaşdırılsın:

4. Son səsi həm [t], həm də [d] kimi tələffüz olunan iki və çoxhecalı sözlər “d” ilə yazılır: *bulud, palıd, söyüd, polad, sənəd, təqəüd və s.*

5. Son səsi həm [k], həm də [g] kimi tələffüz olunan sözlər “g” ilə yazılır: *çələng, pələng, səhəng, tufəng, ahəng, qəşəng, nəhəng və s.*

6. Son səsi həm [ç], həm də [ç] kimi tələffüz olunan sözlər “c” ilə yazılır: *kərpic, qılinc, ülgüc və s.*

IV. Yaxşı olardı ki, 17 maddə də iki bənddə (a və b olmaqla), aşağıdakı kimi verilsin:

17. Birinci və ikinci hecasındakı samiti, əsasən, [m] ilə tələffüz olunan sözlər *n* samiti ilə yazılır: *anbar, günbəz, İstanbul, qənbər, sünbül, şənbə, tənbal, zənbil.*

Kombayn, kombinat, kömbə, pambıq sözləri istisnadır (fərqləndirmə - H.A.)

Bu necə istisnadır ki, orfoqrafiya lüğətimizdə həmin qəbildən olan xeyli sayda alınma söz vardır (şimpanze, simpatiya, simvol, ansambl, amfibiya, ambulator, amper, ampula, amputasiya, simfoniya, emfatik, embrion, emprizm, imperativ, improvizasiya, impulsiv, kamvol, kompromis, limfa, limfatik, pamflet, sambo, simpozium, temperament, kompliment, komponent və s.)

17. Birinci və ikinci hecasındakı samiti [m] və ya [n] ilə tələffüz olunan sözlər iki cür yazılır:

a) Birinci və ya ikinci hecasındakı samiti, əsasən, [m] ilə tələffüz olunan sözlər *n* samiti ilə yazılır: *anbar, günbəz, İstanbul, qənbər, sünbül, şənbə, tənbal, zənbil.*

b) Birinci və ya ikinci hecasındakı samiti, əsasən, [n] ilə tələffüz olunan sözlər *m* samiti ilə yazılır: *Kombayn, kombinat, kömbə, pambıq, embrion, ambulator, sambo, ansambl, şimpanze,*

simpatiya, impulsiv, improvizasiya, simpoziyum, emprizm, imperativ, implant, imperiya, kompromis, amper, ampula, amputasiya, temperament, kompliment, komponent, komplekt, amfibiya, simfoniya, emfatik, limfa, limfatik, pamflet, kamvol, simvol və s. (*əlbəttə, bu misalların hamısını verməyə ehtiyac yoxdur, sadəcə bu tipli sözlərin istisna olmadığına diqqət çəkmək istədik, bunlar həmin sözlərin yalnız bir qismidir.*)

V. 13-cü maddəyə aşağıdakı məzmununda qeydin verilməsi zəruridir:

13. Mənbə dildə birhecalı olub, tələffüz zamanı, adətən, sonundakı iki samit arasına *i* və ya *ü* saiti artırmaqla tələffüz olunan ərəb mənşəli sözlər iki cür yazılır:

a) iki saitle yazılanlar: *ağıl, cisim, eyib, atir, feil, fəsil, fikir, heyif, isim, izin,*

qəbir, qədir, qisim, meyil, Misir, nəsil, ömür, səbir, sətir, sinif, şeir, şəkil, zəhin;

b) bir saitle yazılanlar: *cəbr, əmr, əsl, həbs, həsr (etmək), hökm, hüsn, hüzn, hüzn, kəsr, qəbz, qəhr, qəsr, nəbz, nəfs, nəsr, sehr, sədr, üzr, üzv, zülm və s.,*

Qeyd: Bu sözlərə saitle başlayan şəkilçi artırıldıqda ikinci hecadakı sait düşür: sinif-sinfin, şeir-şerin, fəsil-fəslin, şəkil-şəklimiz və s.

VI. 13-cü maddədə verilən aşağıdakı hissəyə ehtiyac yoxdur, çünki bu, tədrisin problemdir.

“Bu qisimdən olan sözlərin bir çoxu iki saitle yazıldıqda başqa mənalı sözlər – paronimlər alınır: *əsl – əsil, əsr – əsir, həsr – həsir, kəsr – kəsir, nəfs – nəfis, əmr – əmir və s.*”

VII. 33, 34, 35-ci maddələr (33. Mənbə dildə bəzi təkhecalı və çoxhecalı sözlərin sonunda işlənən qoşa ss samitindən yalnız biri yazılır: *ekspres – ekspres, kongress-kongres, stress – stres* və s.; 34. Mənbə dildə ss qoşa samiti ilə başlayan *ssenari* sözünün əvvəlində bir s hərfi yazılır: *senari*. Həmin sözdən düzələn sözlərdə də bu qaydaya əməl edilir; 35. Mənbə dildə söz ortasında qoşa ss samiti olan aşağıdakı sözlər də bir s hərfi ilə yazılır: *masaj, pasaj, şose* və s.) birləşdirilsin. Çünki bu sözlərin yazılışı lüğətin sözlük hissəsində onsuz da öz əksini tapır. Qayda aşağıdakı məzmununda verilsin:

33. Mənbə dildə qoşa ss samiti ilə başlayan, ortasında və sonunda qoşa ss işlənən təkhecalı və çoxhecalı sözlərdə həmin samitlərdən biri yazılır: *ssenari - senari, massaj - masaj, passaj--pasaj, şosse--şose, ekspres--ekspres, kongress- kongres və s.*

VIII. 40-cı maddənin (40. Roma rəqəmlərindən sonra şəkilçi yazılır: *beşinci – V, onuncu – X* və s.) müstəqil maddə kimi verilməsinə ehtiyac yoxdur. Bu maddədə verilən məlumat 39-cu maddəyə “Qeyd” kimi əlavə olunsun kifayətdir:

39. Rəqəmlə yazılan miqdar saylarına mənsubiyyət və hal şəkilçiləri əlavə edildikdə şəkilçidən əvvəl defis qoyulur: *2-yə, 3-də, 5-i, 6-nın, 17-si, 20-dən*. Ərəb rəqəmlərindən sonra ahəngə görə sıra sayının şəkilçisi ixtisarla (*-ci, -ci, -cu, -cü*) yazılır: *2-ci, 3-cü, 6-cı, 10-cu*.

Qeyd. Roma rəqəmlərindən sonra şəkilçi yazılır: *beşinci – V, onuncu – X* və s.

IX. 41-ci maddənin (41. Aşağıdakı mürəkkəb sözlər bitişik yazılır) “a” bəndinin nümunələrdən əvvəlki hissəsi aşağıdakı redaktədə verilsin:

a) müxtəlif mənalı sözlərin birləşməsindən əmələ gələn bir vurğu ilə deyilən mürəkkəb sözlər:

41-ci maddənin “b” və “c” bəndləri birləşdirilərək aşağıdakı redaktədə verilsin:

sonu sait və cingiltili samitlə bitən feillərdən ha bitişdiricisi vasitəsilə əmələ gələn isimlər: yazhayaz, gəlhagəl, yehaye, vurhavur.

Təkrar edilən feil kar samitlə bitərsə, ha əvəzinə ahəngə görə “a” və ya “ə” yazılır: basabas, kəsakəs, qaçaqaç və s.

X. Fikrimizcə, 18, 19, 20-ci maddələrə (18. *-iy, -skiy* ilə qurtaran xüsusi isimlərin sonundakı *y* samiti yazılır: *Qorki, Mayakovski, Yaroslavski*; 19. Kimyevi element adları

mənbə dildəki kimi yazılır: *kalium, maqnezium, natrium* və s.; 20. Mənbə dildə [c] kimi tələffüz olunan alınma sözlər *c* hərfi ilə də yazılır: *Cek London, cemper, Siciliya* və s.) ehtiyac yoxdur. Həmin sözlərin yazılışının lüğətin sözlüyündə verilməsi kifayətdir. Bu cür sözlərin yazılışı hesabına qaydaların sayını artırmağa ehtiyac yoxdur. Bu tipli sözlərin yazılışı praktik yolla mənimsədilir. Dəqiqləşdirməyə ehtiyac duyulduqda isə hər kəs lüğətin sözlük hissəsinə baxır, heç kəs qayda axtarmır. Qayda lüğətin sözlük hissəsində tənzimlənməyən hallar üçün daha çox gərəklidir. Məsələn, ilk hərfi böyük yazılan sözlərlə bağlı olan qaydalar .

XI. Ümumiyyətlə, müxtəlif qaydalarda vahid forma gözlənilsin. Belə ki, ayrı-ayrı qaydalarda eyni fikir müxtəlif formada (məsələn, *q* hərfi ilə yazılır; *ü* ilə yazılır; *n* samiti ilə) öz əksini tapır. Yaxşı olardı ki, nümunə göstərilən hissələr qaydalarda vahid formada (“q” ilə yazılır” şəklində) verilsin.

XII. 25-ci qaydaya (25. *Milyon* və *milyard* sözləri mənbə dildəki yazılışından asılı olmayaraq, bu şəkildə yazılır) ehtiyac yoxdur. Həmin sözlərin yazılışının lüğətin sözlüyündə verilməsi kifayətdir.

XIII. 32-ci maddəyə verilmiş “Qeyd”-in yalnız birinci cümləsi (Bu qayda *hiss* və *küll* sözlərinə şamil edilmir) kifayətdir. Çünki qeydin yerdə qalan hissəsi – “Çünki həmin sözlərin son samitlərindən birini atdıqda onlar başqa mənə daşıyır: *his* (ocağın hisi), *kül* (siqaretin külü). *Hiss* sözünə yalnız *-siz* şəkilçisini artırıqda kökdəki *s* samitlərindən biri ixtisar olunur” orta məktəb dərslərlərinin vəzifəsidir.

XIV. Sözü sətirdən sətərə keçirilməsi hissəsinə:

1) Mürəkkəb sözlərin tərkibindəki birinci sözün son samitini ikinci sözün bircə saiddən ibarət olan ilk hecasına qoşub yeni sətərə keçirmək olmaz: dilucu, kəklikotu, əvəzədməz, Gülağa, paltarasan (di-lucu, kəkli-kotu, əvə-zedilməz, Gü-lağa, palta-rasan və s.)

Eləcə də ikinci sözün bircə saiddən ibarət olan ilk hecasını birinci sözün son samitinə qoşub vahid heca halında sətirin sonunda saxlamaq olmaz: – dilu-cu, kəkliko-tu, əvəze-dilməz, Güla-ğa, paltara-san və s. (Qeyd: Bu qayda aşağıdakı şəkildə də verilə bilər: “Tərkibindəki ikinci sözün ilk hecası yalnız saiddən ibarət olan mürəkkəb sözlər sətirdən sətərə aşağıdakı şəkildə keçirilir: dil-ucu, kəklik-otu, əvəz-edilməz, paltar-asan, Gül-ağa və s.”)

2) 1975-ci ildə çap olunmuş orfoqrafiya lüğətində verilmiş 106 və 114-cü maddələrin bərpə edilməsi məqsədəuyğundur. Çünki bunlar yazı mədəniyyətinin formalaşdırılması üçün zəruri ünsürlərdir. Odur ki, təlim yolu ilə öyrədilməlidir.

Dəyişiklik edilməsi təklif olunan maddələrə münasibətimiz:

22-ci maddə ilə bağlı

Danimarka dilçisi R.Rask yazır: “Qrammatikanın vəzifəsi sözləri düzəltmək haqqında göstərişlər vermək yox, sözlərin düzəlməsi və dəyişməsinə təsvir etməkdir”. Bu fikri eynən orfoqrafiya qaydalarına da aid etmək olar. Bəli, orfoqrafiyanın vəzifəsi dildə artıq sabitləşmiş, normalaşmış yazılış xüsusiyyətlərini təsvir və qayda şəklində təsbit etməkdən ibarətdir. 22-ci maddədə (22. Aşağıdakı sözlərin mənbə dildəki yazılışı əsas götürülərək, *k* hərfi ilə yazılması məqsədəuyğun sayılır: *askər, askinas, İskəndər, işkəncə* və s.) verilmiş sözlərin yazılışını dəyişmək xətti tutulsa, gərək lüğətdə olan yüzlərlə sözün orfoqrafiyasına yenidən baxılsın. Bu isə, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, orfoqrafiya islahatının vəzifəsidir.

Bir şeyi unutmamalıyıq ki, dilin qəbul etmək istəmədiyi qaydaları qurğuşun kimi əridib onun boğazına tökmək mümkün deyil. Çünki o bunu qəbul etməyəcək. Odur ki, bu sözlərin yazılışı əvvəlki kimi saxlanılmalıdır. Professor M.Nağısoylunun tez-tez misal çəkdiyi “iskənə” sözünü də bunlara qoşmaq və “g” ilə yazılışını (*əsgər, İsgəndər, işgəncə, isgənə* və s.) qanuniləşdirmək daha məqsədəuyğun olar. Çünki bunlar oxşar orfoqramlı sözlərdir və elə

olduqda öyrədilməsi də asanlaşmış olar.

Nəzərə almaq lazımdır ki, orfoqrafiyanın xüsusiyyətlərindən biri də onun şərtiliyidir. Sözlərin mənbə dildəki yazılışı keçdiyi dildə nəzərə alınsa da, əsas sayıla bilməz. Hər bir dilin özünün yazı normaları formalaşır ki, bu da alınma sözün keçdiyi dildə necə mənimsənilməsi ilə bağlıdır (olduğu kimi, yoxsa dəyişdirilərək).

Azərbaycan dili orfoqrafiyası və orfoepiyasının gözəl tədqiqatçısı prof. Ə.R. Əfəndizadə yazırdı: "Nəhayət, orfoqrafiyanın bir xüsusiyyəti də onun şərtiliyindədir. Orfoqrafiyanın bu xüsusiyyəti ondan irəli gəlir ki, müxtəlif sözlərin mümkün olan yazılış variantlarından bu və ya digəri şərti olaraq seçilir. Məsələn, xəmir, təqsir, davamiyyət, gerçək, qəhrəman, bünövrə, çəhrayı sözlərinin yazılışını *xamır, taxsır, dəvamiyyət, gərçək, qəhrəman, binövrə, çəhrayı* şəklində də qəbul etmək olardı; çünki bu variantlardan birinin digərinə nisbətən üstün olduğunu tutarlı əsaslarla sübut etmək çətindir. Odur ki, orfoqrafiyamız həmin variantlardan birini şərti olaraq qəbul etmişdir".

Yazılışı ən çox müzakirə olunan (43-cü maddənin "d" bəndində verilmiş) *alği-satqi* sözünün yazılışına gəlincə, demək istərdik ki, bu söz dilin qanununa uyğun olaraq (çalğı, vurğu, burğu və s.) layihədə göstəriləyi kimi yazılmalıdır. Çünki o, 1975-ci və 2004-cü illərdə çap olunmuş orfoqrafiya lüğətlərində, izahlı lüğətin 1966, 1997 və 2006-cı il nəşrlərində də *alği-satqi* şəklində verilmişdir. Adətən, sözün yazılışı daha çox onun tələffüzü əsasında formalaşır və bu söz də [alqi-satqi] şəklində tələffüz edilir. Ancaq etiraf etməliyəm ki, öz sözümlərsə olsa da, onun yazılışını tələffüzü yox, dilin qanunu müəyyənləşdirib. Odur ki, *alği-satqi* formasında tələffüzü dilə yatmasa da, onun dilin qanununa uyğun yazılışını mənimsəmək və ona əməl etmək lazım gələcəkdir. Necə ki, yüzlərlə ümumişlək sözün yazılışı və tələffüzü arasında fərq vardı etmişik. Qəbul etmək lazımdır ki, heç də bütün sözlərin yazılışı və tələffüzü üst-üstə düşmür. Məgər sonu "q" ilə yazılan uşaq, qonaq, ayaq və s. kimi onlarla sözün yazılışı və tələffüzü fərqli deyil?! Biçarə məktəblilərin bu sözlərin yazılışında, xüsusən də q-ğ əvəzlənməsində illər boyu əziyyət çəkdiyələri bir yana qalsın, uşaqların vardı etdikləri orfoqrafik tələffüz nəticəsində canlı dilimiz öz estetik gözəlliyini itirir, onun təbiiliyinə çox böyük zərbə vurulur. Maraqlıdır ki, bəzən biz odu qoyub külü ilə oynayırıq. Orfoqrafiyanın köklü problemləri bizi narahat etmədiyi halda, nədən bir sözün yazılışı bu qədər ajiotaj yaradır?

Sonda Dilçilik İnstitutundakı həmkarlarımıza orfoqrafiya qaydalarının üslubi cəhətdən təkmil variantının hazırlanması və yeni alınan sözlərin diləyatımlı formalarının lüğətlərdə təsbit olunması yolundakı təşəbbüslərində uğurlar arzulayırıq.

P.S. Orfoqrafiya layihəsi barədə fikir söyməyə məni məcbur edən əsas məqam qaydaların məktəbyaşlı uşaqlara nə verə biləcəyinin unudulması oldu.

Məqalənin aktuallığı. Mövcud orfoqrafiya qaydalarında bəzi dəyişikliklər edilməsi və təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulur və bununla əlaqədar olaraq AMEA-nın Dilçilik İnstitutu tərəfindən orfoqrafiya qaydalarının yeni layihəsi hazırlanaraq ictimaiyyətin müzakirəsinə verilmişdir. Orfoqrafiya qaydalarında dəyişiklik edilməsi ictimaiyyət tərəfindən ciddi fikir müxtəlifliyinə səbəb olmuşdur. Odur ki, məsələnin elmi cəhətdən araşdırılmasına, müzakirələr zamanı orfoqrafiya tədrisinin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasına ciddi ehtiyac duyulur.

Məqalənin elmi yeniliyi. 2003-cü ildən əvvəlki orfoqrafiya qaydalarında olan bəzi maddələrin bərpası və yeni maddələrin əlavə olunması, layihədə göstərilən bəzi maddələrin isə inteqrasiyası təklif edilir, bunun zəruriliyi faktlarla əsaslandırılır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. 1) Bu yazıda təklif edilən qaydaların və ya

təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulan maddələrin layihə əsasında qəbul ediləcək orfoqrafiya qaydalarında nəzərə alınması orfoqrafik savadlılığın yüksəlməsinə müsbət təsir göstərəcək.

2) Layihədəki bir sıra maddələrin dili və üslubu ilə bağlı təklif edilən dəyişikliklərin qəbul edilməsi qaydaların daha asan və anlaşıqlı olmasını təmin edəcək, məzmununda ikiliyə yol verilməsinin qarşısı alınacaq.

3) Orta məktəblərdə orfoqrafiya tədrisinin linqvistik bazası möhkəmlənəcək, Şagirdlərin orfoqrafiya ilə bağlı bacarıq və vərdişlərinin formalaşdırılması işi asanlaşacaq, qaydaların şüurlu mənimsənilməsinə və asan yadda saxlanılmasına əlverişli şərait yaranacaq.

Ədəbiyyat

1. Çobanzadə B. Seçilmiş əsərləri. 2-ci cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2007. Azərbaycan imla konqresi.
2. Əfəndizadə Ə. Düzgün yazı təliminin elmi əsasları. Bakı: Maarif, 1975.
3. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. Bakı, 1975.
4. Рождественский Н.С. Свойства русского правописания как основа методики его преподавания. Издательство Академии Педагогических Наук РСФСР, Москва, 1960.
5. Иванова В.Ф. Трудные вопросы орфографии. Москва, Просвещение, 1982.
6. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydaları (layihə). Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Orfoqrafiya Komissiyası. AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

X. Abdullaeva

Новый орфографический проект: развития или противоречия

Резюме

Несмотря на то, что часто изменение орфографических правил является не желаемый вопрос в повестке, но принятый орфографических правил в 2003-м году можно считать разумным и думать, что в письменности не имеется никаких орфографических проблем, просто неразумно. И поэтому рано или поздно ученые должны были вернуться к этому вопросу. Но, решая этого вопроса создавать новых проблем тоже недопустим. Как подчеркивается в статье, во время принятие решений должно, восстановится и то некоторые орфографические правила, которое проявлял себя еще в практике до 2003-м году и играл большую роль в формировании письменных культур.

H. Abdullayeva

New Orthography project: development or contradiction

Summary

Although frequent change of orthographic rules is not a desirable task, it would be naive to consider the orthographic rules which accepted in 2003 as improved rules and to think that there was no problem with the spelling of our writing.